

Марина БОРИСЛАВСЬКА¹

НОВЕ БАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Досліджено особливості суб'єктів сімейного права. Внаслідок проведеного аналізу знайшов додаткове підтвердження висновку, що сімейні правовідносини можуть виникати лише між фізичними особами. Проаналізовано різноманітні пропозиції науковців щодо розширення кола учасників сімейних правовідносин, зокрема за рахунок включення сурогатної матері. Встановлено, що Сімейний кодекс України регулює правовідносини за участю таких суб'єктів, яких прямо до учасників сімейних правовідносин не відносить. Серед них можна назвати фактичних вихователів та вихованців, фактичне подружжя, колишнє подружжя, опікуна, піклувальника, інших суб'єктів, до яких влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Обґрунтована логічність встановлення в сімейному кодексі України кола осіб, відносини між якими не регулюється кодексом, проте регулюються морально-етичними нормами.

При дослідженні суб'єкта сімейного права здійснено відхід від традиційного доктринального підходу, за яким він аналізується з погляду його право- чи дієздатності. При цьому зроблено акцент на самій персоні фізичної особи, причому в достатньо не типових випадках. Щодо цього проведено спеціальний детальний аналіз таких ситуацій (явищ): стать фізичної особи та зміна (корекція) статевої належності; проблема визначення кількості фізичних осіб (якщо вони є з'єднаними близнюками) та особливо-

¹ кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
civil@univer.km.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9389-2914>.

сті їх участі у сімейних правовідносинах; можливість визнання самотньої фізичної особи суб'єктом сімейного права; правовий статус померлої особи, які піддана кріоконсервуванню та перспективи її правового статусу.

Встановлено, що саме для сімейного права стать фізичної особи (жіноча або чоловіча) має дуже велике значення. Відповідно зміна статевої належності викликає дуже серйозні наслідки для учасників цих відносин. Обґрунтовано, що відсутність їх належного правового регулювання є негативним явищем. Запропоновано передбачити в законодавстві положення, за яким зміна статі одним з подружжя є підставою припинення шлюбу. Встановлено, що самотню особу не можна вважати суб'єктом сімейних правовідносин. Детальний аналіз наявного досвіду щодо життя сіамських (з'єднаних) близнюків дозволяє підсумувати, що немає і, мабуть, не може бути уніфікованих підходів до визнання їх правосуб'єктності. Розглядаються окремі проблемні питання щодо шлюбних та батьківських правовідносин сіамських близнюків. Проведений загальний аналіз сучасного стану щодо можливостей кріоніки зі збереження людського тіла (його частин). Встановлено, що ці відносини набувають все більшої популярності, що потребує пошуку варіантів розв'язання правових наслідків розмороження таких осіб, зокрема сімейно-правових наслідків. Під час підготовки статті активно досліджувався досвід зарубіжних країн та історичний досвід у сфері сімейних та інших суміжних правовідносин.

Ключові слова: фізична особа; суб'єкт (учасник) сімейних правовідносин; зміна (корекція) статевої належності фізичної особи; правосуб'єктність сіамських (з'єднаних близнюків); самотня фізична особа; кріоконсервування (кріонування) тіла (мозку) фізичної особи.

Популярність наукових досліджень сімейного права все зростає. Майже всі вони тією чи іншою мірою торкаються питання учасників цих відносин. Таких досліджень багато, всі вони мають досить класичну структуру, без них дійсно неможливо пізнати суть різноманітних суб'єктів сімейно-правових відносин. Проте на сьогодні суб'єкти сімейного права не стоять осторонь різноманітних змін у реальному житті. Саме тому, за нашим баченням, їхнє дослідження повинно відбуватися на стику права, моралі, біоетики, інформатики, останніх та майбутніх відкриттів науки та техніки та здорового глузду всіх нас.

Традиційно в науковій та навчальній літературі під час аналізу суб'єктного складу сімейних правовідносин роблять наголос на тому, що такі правовідносини можуть виникати лише між фізичними особами. Відповідно, виходячи з цього, науковці зазвичай підсумовують підбивають підсумки, що суб'єктами сімейних відносин не виступають органи державної влади (наприклад, органи ДРАЦСу) та органи місцевого самоврядування (наприклад, органи опіки та піклування), яким закон надає право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Проте, і це, здавалося б,

аксіоматичне твердження останнім часом піддається сумніву. Так, в окремих сучасних дослідженнях вказується, що до суб'єктів сімейного права належать фізичні особи (громадяни держави, іноземці, особи без громадянства), юридичні особи (національні та іноземні), державні органи, муніципальні утворення [1; 2, с. 14]. Подібний висновок досить детально пояснює А. А. Серебрякова: оскільки у ст. 2 СК РФ під час зазначення суб'єктів сімейних правовідносин йдеться і про *інших осіб, які у випадках і межах, визначених законом, приймають на себе сімейно-правові обов'язки* (курсив мій — М. Б.) [3], науковець як приклад останніх називає органи опіки та піклування. В СК РФ передбачені їх конкретні права та обов'язки з виявлення, обліку та влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (ДС та ДПБП) [4]. У СК України коло осіб-суб'єктів сімейного права викладене по-іншому. Згідно з ч. 1 ст. 2 СК України ним регулюються сімейні особисті немайнові і майнові відносини між *подружжям, між батьками і дітьми, усиновлювачами й усиновленими, матір'ю і батьком дитини* (курсив мій — М. Б.) щодо її виховання, розвитку та утримання. Окрім того, СК України врегульовує сімейні особисті немайнові й майнові відносини між *бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними сестрами і братами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком* (курсив мій — М. Б.). Також згідно з ч. 3 ст. 2 СК України регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між *іншими членами сім'ї* (курсив мій — М. Б.), визначеними в кодексі.

Відповідно наведений витяг з СК України не дозволяє поширити на українське законодавство зроблений вище висновок про включення до кола суб'єктів сімейного права не тільки фізичних осіб. На підтвердження такого узагальнення можна зазначити і на те, що серед форм влаштування ДС та ДПБП в СК України виключно вказані лише сімейні форми (що також є неоднозначним), проте це не дозволяє орган опіки та піклування віднести до суб'єктів сімейного права.

У літературі трапляються досить креативні пропозиції щодо розширення кола учасників сімейних правовідносин. Так, Г. Б. Романовський [5, с. 27–28] цитує Т. І. Максимец, яка веде до того, що й сурогатну мати слід визнати членом сім'ї [6], хоча й не зрозуміло, яким саме. Таке рішення обумовлюється також й тими психологічними проблемами, які часто виникають у сурогатної матері за необхідності відмови від дитини. Можливо, більш справедливим є законодавство тих країн, де умовою запису батьками є попередня відмова від неї сурогатної матері. А таку відмову вона може не зробити, відповідно права на дитину залишаються за сурогатною матір'ю. Проте вважати, що їхні права порушені, буде вже інша сторона відносин — замовники (генетичні батьки). Таким чином, намагання науковців знайти місце сурогатної матері серед учасників сімейних правовідносин є не випадковим, обумовлюється наявними в практиці проблемами. Це пошук оптимального варіанта розщеплення материнства на три види: генетичне, біологічне, соціальне. Слід погодитися із висновком, що сурогатне материнство є єдиним видом ДРТ, метою якої є *свідома*

(курсив мій — М. Б.) відмова жінки від материнства щодо народженої нею дитини [5, с. 36].

У законодавстві встановлюється коло осіб, відносини між якими не регулюється СК України. Серед таких зазначені двоюрідні брати і сестри, тітка, дядько і племінниця, племінник, інші родичі за походженням. Наявність сімейних відносин між зазначеними родичами за походженням є беззаперечною, проте вони не врегульовані нормами сімейного права, а отже, не мають значення правовідносин, а врегульовані переважно морально-етичними нормами [7, с. 9]. Тобто нормами права врегульовуються насамперед майнові відносини, для яких все більш характерною є диспозитивність правового регулювання. Частина саме таких особистих немайнових відносин, які базуються на коханні, дружбі, взаємній повазі тощо, в житті сім'ї є значно меншою, ніж частка майнових відносин, які врегульовуються нормами права.

Так, фізичні особи беруть участь у сімейних відносинах у певних, чітко визначених ролях (якостях), таких як: подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені, баба та дід, прабаба, прадід та внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим та падчерка, пасинок (ст. 2 СК України). Зазвичай в науковій літературі з цього роблять висновок, що сімейні правовідносини пов'язують тільки близьких, а не сторонніх осіб [7, с. 24], що часто використовується як одна із підстав розмежування сімейних та цивільних правовідносин [8, с. 46]. Наведений перелік фізичних осіб показує, що їх спільною ознакою є їх належність до сім'ї. Тобто кожна із цих осіб є членом певної сім'ї, внаслідок чого особа набуває певну сукупність прав та обов'язків сімейно-правового характеру [9, с. 30]. Проте аналіз змісту СК України дозволяє встановити, що як учасників відносин СК України розглядає й інших суб'єктів, наприклад, фактичних вихователів та вихованців, колишнє подружжя, опікуна, піклувальника, інших суб'єктів, до яких влаштовані ДС і ДПБП (зокрема, патронатного вихователя, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (ДБСТ) і таких дітей, чоловіка та жінку, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу (так зване фактичне подружжя). Не всі з цих осіб можна назвати близькими особами, деяких — і неможливо. Особливо слід наголосити на суб'єктах патронату, оскільки ці відносини згідно зі ст. 252 СК України в принципі передбачені як тимчасові та короткострокові. Отже, переважно йдеться про сторонніх осіб, але які внаслідок спільного проживання (в тому числі колишнього шлюбу), спілкування, спільного вирішення різноманітних повсякденних (а деколи — й надзвичайних) питань та проблем стають одне одному не сторонніми людьми або принаймні закон не вважає їх такими.

Не вдаючись більш детально в дискусію з приводу кола учасників сімейних правовідносин, яку, очевидно, можна продовжувати й надалі (насамперед, з боку доцільності його розширення), зупинимось на деяких особливостях участі в них певних фізичних осіб.

У наукових роботах суб'єкт сімейного права зазвичай аналізується з погляду його право- чи дієздатності. Проте, на сьогодні надзвичайної актуальності набуває нове питання — сама персона фізичної особи, що, зважаючи на напрям цього дослідження, є надзвичайно актуальним саме

для сімейного права. Таким чином, метою даного дослідження є детальна характеристика окремих актуальних (можливо, й нетипових) особливостей суб'єктів сімейного права. Серед таких особливостей фізичної особи-суб'єкта сімейного права, які потребують спеціального детального аналізу, є такі: стать фізичної особи та її зміна (корекція), проблема визначення кількості фізичних осіб (якщо вони є з'єднаними близнюками) та особливості їх участі у сімейних правовідносинах, правовий статус одинокі фізичної особи, правовий статус померлої особи, які піддана кріоконсервуванню.

Слід визнати, що право є «живою» категорією, яке постійно змінюється та удосконалюється, залежно від реальних відносин, що складаються в суспільстві. А останнім часом швидкість зміни фактичних відносин усе збільшується, як і все більш прискорюється удосконалення відповідного законодавства.

Щодо цього цікавою є класифікація фізичних осіб, залежно від їх стану, запропонована В. Ф. Вельяміновим-Зерновим у I пол. XIX ст. [10, с. 40–41]. Певні критерії поділу, наведені автором (наприклад, поділ за станом народження на законнароджених та незаконнароджених) уже, безперечно, є анахронізмом. Інші критерії поділу природного стану фізичної особи, зокрема вік (повнолітні, неповнолітні), стать, здоров'я (фізичне та розумове) є актуальними і навряд чи втратять своє значення й у майбутньому.

Хто б міг подумати ще хоча б 10–20 років назад, що поділ фізичних осіб за статтю виявиться не настільки однозначним. Проте на сьогодні для сімейних правовідносин (і насамперед саме для сімейних!) надзвичайно актуальною є **стать** учасника сімейних правовідносин. І це очевидно. Ще М. М. Коркунов зазначав, що стать належить до числа природних обмежень правоздатності [11, с. 210], і для сімейного права це беззаперечний висновок.

З погляду традиційного наукового підходу, природним є біологічний поділ людей на жіночу та чоловічу стать, що визначається природою при народженні дитини. Це знаходить підтвердження, наприклад, у ст. 24 Конституції України, де йдеться про рівні права і можливості чоловіка та жінки.

Отже, людина народжується із очевидною статевою ознакою. Вона впливає на визначення імені, по-батькові, а подекуди й прізвища дитини. Існування, розвиток людини без статевої визначеності неможливе. Статева ознака та самовизначення — один із найважливіших чинників, який ідентифікує напрям соціалізації, розвитку та самоідентифікації людини, супроводжує людину впродовж усього життя. Саме для сфери сімейного права статева ознака має найбільш важливе значення, оскільки «сімейно-правові ролі» безпосередньо з нею пов'язані. Так, «жіночими» ролями є мати, дружина, баба, сестра, «чоловічими» — батько, чоловік, дід, брат. Дитина як суб'єкт сімейного права є «гендерно нейтральною», проте в окремих випадках і стать дитини (особи до 18 років) має значення. Наприклад, коли йдеться про укладення шлюбу неповнолітніми особами, про неповнолітніх батьків. У сфері житлового права стать дитини з певно-

го віку також має значення (наприклад, під час визначення кількості кімнат для забезпечення житлом сім'ї, яка потребує поліпшення житлових умов). Таким чином, сімейне право, використовуючи термінологію Н. М. Тарусіної [12, с. 126], необхідно віднести до найбільш гендерно вираженої галузі права.

Саме від статі в сімейних правовідносинах залежить та роль, яку буде виконувати особа, і певний перелік її прав (можливостей). Так, материнство не може належати чоловікові, як і батьківство — жінці. Отже, незважаючи на будь-які намагання повною мірою урівняти права чоловіків та жінок, існують об'єктивні підстави для їх диференціації, зокрема біологічні. Тому в сімейному праві доцільніше говорити не про рівність жінок та чоловіків, а про їх рівноправність [13, с. 108–109].

Як вказує О. О. Салагай, існування двох статей у людини є явищем настільки очевидним, а соціальні ролі цих статей — настільки усталеними, що втручання права у цю сферу могло б видатися зайвим. Проте сучасні можливості біології та медицини порушують проблему легальної дефініції статі на зовсім інший рівень значимості: від медичного і соціального питання про те, кого можна вважати чоловіком або жінкою, все більше йдеться про правомірність вважати особу чоловіком або жінкою [14, с. 34] і чи не буде її дискримінувати такий підхід.

За традиційним підходом (який з часом має все більше винятків) фізична особа має ту стать, яка визначалася її первинними статевими ознаками при народженні. Проте, як справедливо вказує К. А. Козлачкова, що останнім часом з правовим статусом фізичної особи (в тому числі сімейно-правовим) відбуваються суттєві зміни, що не вписуються в традиційну теорію суб'єкта правовідношення. Такі зміни автор пояснює можливостями трансплантології, клонування, зміни статі, генною інженерією та іншими подібними досягненнями науки та медицини [15, с. 6]. Слід погодитись із науковцем, що в сучасному «посткласичному» праві людина постає не як монолітне утворення (тобто незмінна єдність психіки, фізичного тіла і соціальної ролі), а у вигляді якогось феномена, складові частини якого з'єднані одне з одним за допомогою нестійких зв'язків, здатних до штучної зміни та управління [15, с. 9]. Отже, йдеться про те, що властивості та якості суб'єкта права все більше будуть залежати від психіки особистості, і це все більше буде впливати на фізичне тіло [15, с. 9–10], тобто доля та вигляд фізичного тіла буде визначатися психікою. Безперечно, це стосуватиметься й статі фізичної особи.

Можна виділити декілька груп проблем, пов'язаних з цим. Від підстав (правомірності) зміни (корекції) статі та до її правових наслідків.

Перше питання: які критерії (ознаки) визначення статі є достовірними? У спірних питаннях (у т.ч. тих, які розглядаються судами різних країн) немає єдності у підходах, які критерії (ознаки) є найголовнішими під час визначення статі. У цілому характеристиками, завдяки яким визначається біологічна стать, є такі: хромосомна стать, гонадна стать, генітальна стать, гормональна стать. У нормі всі зазначені показники повинні збігатися, проте так буває не завжди [14, с. 34]. Тоді й виникає питання, яка із зазначених характеристик є найвизначальнішою.

О. О. Салагаєм здійснено детальний аналіз таких підходів. Так, у справі 1971 року в Великобританії суддею було зроблено висновок, що зміна геніталій ще не свідчить про зміну статі з метою укладення шлюбу. В окремих прецедентах суди, аргументуючи висновок про незмінність біологічної статі людини від народження, використовували лише один критерій — хромосомний, який залишається незмінним протягом усього життя [14, с. 35].

У низці країн, де проводилися операції зі зміни статі і відповідно особи зверталися за внесенням змін щодо статі в офіційні документи, тривалий час суди відмовляли в задоволенні таких звернень. Більше того, і ЄСПЛ до 2002 року відмовляла, вказуючи на відсутність загального європейського підходу до визначення наслідків, які може спричинити легальне визнання зміненої статі в таких сферах, як шлюб, батьківство (материнство), захист персональних даних тощо (справа *Sheffield and Horsham*) [16]. Зрештою, кардинально змінило підхід у цьому питанні рішення ЄСПЛ у справі *Cristine Goodwin v. the United Kingdom* (2002 р.), в якому було піддано сумніву вирішальне значення хромосомного набору для визначення гендерної приналежності особи [17]. Тобто суд вказав, що стать людини не визначається виключно хромосомами. Людина має право в хірургічному порядку змінити стать (геніталії), але ніхто не може змінити хромосомний набір. Це логічний висновок.

Прикладом країни, де питання зміни статі та її наслідків у сімейно-правовій сфері вже набуло правового регулювання, є Великобританія. Акт (закон) про гендерне визнання (визнання статі) (Великобританія, 2004 р.) (*Gender Recognition Act 2004*) (Акт) [18] дозволяє транссексуалам звернутися із заявою про отримання Свідоцтва про визнання статі (GRC). Група з визнання статі, до складу якої входять медики та юристи, розглядає надані їй докази для визначення того, чи дотримані критерії для видачі Свідоцтва про визнання статі, яким є задокументований психіатричний діагноз гендерної дисфорії². Якщо особа перебуває у шлюбі, для видачі GRC потрібна згода іншого із подружжя, після чого може бути видане нове свідоцтво про шлюб. Якщо інший із подружжя не дає такої згоди, особі буде видано тимчасове свідоцтво про визнання статі, яке протягом обмеженого періоду може бути використане для розірвання шлюбу; з іншою метою воно не використовується. Особа, яка перебуває в цивільному партнерстві та змінила стать, повинна розірвати його та/або вступити в шлюб, оскільки законодавство Великобританії визнає тільки одностатеві цивільні партнерства (п. 5–5А Акта) [18]. П. 12 Акта встановлює наслідки зміни статі для статусу батьків. Так, факт зміни статі не впливає на статус особи як батька чи матері дитини [18].

Цікаво, що п. 22 Акта містить заборону на розкриття інформації, що стосується особи, яка звернулася щодо зміни актів цивільного стану внаслідок зміни статі [18]. Проте зазвичай такі справи набувають нечуваного

² Гендерна дисфорія *Gender dysphoria* (порушення гендерної ідентичності) — розлад гендерної ідентичності, — стан при трансгендерності, коли людина не може повністю прийняти свій гендерний статус чоловіка чи жінки [19].

резонансу. Значна кількість з них стала хрестоматійними, активно аналізується в наукових роботах [14, с. 34–40].

У вітчизняному законодавстві містяться лише поодинокі правила про підстави, умови та порядок проведення зміни (корекції) статевої належності. Майже відсутні правила про правове становище таких осіб. Основи законодавства України про охорону здоров'я передбачають право особи за наявності певних показань на проведення такої корекції.

Медичне свідоцтво про зміну (корекцію) статевої належності видається лікувально-консультативною комісією, до складу якої входять лікарі загальної практики (сімейні лікарі) в центрах первинної медико-санітарної допомоги. Свідоцтво оформляється стосовно осіб, яким було проведено медичне втручання в закладах охорони здоров'я щодо зміни (корекції) статевої належності за наявності медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності [20]. Це Свідоцтво є підставою для винесення висновку відділу державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦСу) про внесення змін до актового запису про народження цієї особи про зміну її власного імені, по батькові, статі та за потреби прізвища у відповідному роді (п. 2.16.9. *Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання*) [21]).

Проте зміна статі породжує низку проблем, які не врегульовані вітчизняним законодавством та стають предметом спору, в т. ч. звернення до суду. Водночас однозначної практики розв'язання їх немає. Одна з таких проблем — факт зміни статі одним із партнерів в існуючому законному шлюбі, причому може мати місце й зміна статі ними обома. У науковій літературі висловлюються декілька варіантів врегулювання правових наслідків цього. Факт зміни статі пропонується розглядати як підставу автоматичного припинення шлюбу або розірвання шлюбу. Н. М. Тарусіна висловлюється про надання органу ДРАЦСу право припинення шлюбу в порядку повідомлення. Певні повноваження в таких випадках можуть бути надані й суду [12, с. 132]. Проте, це лише пропозиції науковців, законодавство більшості країн світу (в тому числі країн ближнього зарубіжжя) не містить відповіді на ці виклики.

Таким чином, навіть у доктринальній літературі немає однозначності щодо наслідків зміни статі фізичною особою для сімейних правовідносин. Однак збільшення кількості таких спірних ситуацій може стати серйозним поштовхом для якнайшвидшого пошуку відповіді на ці питання [13].

Оскільки чинне законодавство України передбачає можливість укладення шлюбу тільки між особами різної статі (чоловіком і жінкою), для запобігання порушення цього принципу пропонуємо ст. 104 СК України доповнити пунктом 1¹ такого змісту: «Шлюб припиняється внаслідок зміни статі одним з подружжя». Відповідно органи ДРАЦСу слід було б зобов'язати вносити відповідні зміни в документи особи, яка змінила стать.

Необхідно зупинитися ще на одному моменті — законодавство окремих країн уже зараз дозволяє за волею людини визначати в офіційних документах своє тіло як таке, якого взагалі не існує в природі (чи

принаймні, не відповідає дійсному тілу). Так, за законодавством окремих країн (Австрія³, Канада⁴, США, Німеччина) дозволено за бажанням особи (мається на увазі без проведення медичних процедур з корекції статі) записувати в офіційних документах належність її до середньої (або третьої, невизначеної) статі (тобто ані жіночої, ані чоловічої). Існування такої статі породжується саме психікою особи. У зазначених випадках не йдеться про наявність у особи відповідних захворювань, визнаних ВООЗ (наприклад, гермафродитизм, транссексуалізм тощо), а має місце бажання людини «щось змінити в своєму житті».

Таким чином, вважаємо, що не просто потрібно оновлювати законодавство України, але й, насамперед, пропагандувати традиційні цінності, традиційну сім'ю, вживати заходи щодо покращення демографічної ситуації в державі.

Одинока особа. Водночас слід визнати, що не кожна фізична особа є суб'єктом сімейного права, хоча теоретично може й стати ним за певної зміни обставин. Окремої уваги заслуговує аналіз правового статусу одинокої особи, про яку згадується в ч. 3 ст. 3 СК України. У ній вказується, що права члена сім'ї має одинока особа. Проте слід погодитися з висновком, зробленим внаслідок детального аналізу правового статусу фізичної особи О. В. Губановою та С. О. Бегмат, що одинокою особою є особа, яка не пов'язана із будь-якою іншою особою або з множинністю осіб кровним спорідненням (родинністю), шлюбом чи відносинами усиновлення [9, с. 32]. Навіть назва суб'єктів сімейного права містить вказівку на зв'язок з іншими особами: дружина (відповідно *чия?*), батьки (відповідно, *чиї?*), що не може бути застосовано до одинокої особи. Таким чином, з погляду сімейного права, одинока особа не може бути визнана суб'єктом сімейних правовідносин. Хоча, безперечно, така особа обов'язково є учасником відносин, врегульованих конституційним, цивільним, житловим правом, правом соціального забезпечення тощо.

Можна стверджувати, що єдина фізична особа, яка не може бути одинокою погляду сімейного права *a priori*, — це дитина (тобто, фізична особа, яка не досягла 18-річного віку). Навіть за відсутності в неї батьків, інших родичів вона не повинна бути одинокою. Державна сімейна політика гарантує їй влаштування до сімейних форм влаштування, в ідеалі це має бути усиновлення.

Ще одне вкрай поодинокі, проте важливе питання щодо суб'єктів сімейного права — **кількість суб'єктів**. Незважаючи на безглуздість цього питання, яким воно бачиться за першого погляду на нього, воно має право на існування. Постає воно за визнання суб'єктом (суб'єктами) сім-

³ У рішенні Конституційного суду Австрії від 29 червня 2018 р. міститься доручення владі країни дозволити громадянам за їх бажання вказувати в офіційних документах третю статю. Суд також вказав, що владі Австрії немає необхідності змінювати чинне законодавство, оскільки закон чітко не визначає, що в документах може бути зазначено лише дві статі — чоловіча або жіноча. Для позначення третьої статі згідно з рішенням суду можуть використовуватися слова «інтер» або «відкритий» [22].

⁴ З 31 серпня 2017 р. в Канаді дозволено вносити в документи вказівку статі Х, тобто невизначеної [23]

ських⁵ близнюків. Навіть сучасні методи перинатальної діагностики, а деколи (за її проведенні) — релігійні переконання батьків не можуть запобігти народженню сіамських близнюків. Під сіамськими близнюками розуміють порушення розвитку, який трапляється при моноамніотичній монозиготній двійні. Його частота коливається від 1 на 50 тис. до 1 на 200 тис. новонароджених та 1 % — при вагітностях з допомогою методів ДРТ⁶ [24, с. 373–374]. У цілому близько 40–50 % з'єднаних близнюків народжуються мертвими, а 35% — помирають протягом доби після народження. Дівчаток сіамських близнюків буває набагато більше, ніж хлопчиків, — 75 %. Сіамські близнюки завжди монозиготні (тобто одностатеві). З'єднані близнюки не завжди народжуються на світ парою — науці відомі й з'єднані трійні та четверні, але вони зазвичай народжуються мертвими або помирають протягом кількох днів після народження, оскільки не є життєздатними [25, с. 145; 26, с. 444; 27, с. 130]. Найбільш часто такі близнюки народжуються в Індії, найменше випадків народження сіамських близнюків зафіксовано в Китаї та США [26, с. 444].

Варіанти відхилень сіамських близнюків від нормального розвитку бувають найрізноманітнішими. У науці розрізняють велику кількість видів сіамських близнюків, серед яких: торакопаги (зрощення в грудній клітині), ксіфопаги (зрощення хрящів грудної клітини), омфалопаги (зрощення в нижній частині грудної клітини), іліопаги (зрощення у повздожних частинах), краніопаги (зрощення черепами), поліцефали (багатоголові), ішіопаги (переднє з'єднання нижніх частин тіла зі зрощеними хребтами), парапаги (зрощення боками), пігопаги (зрощення попереку) тощо⁷.

Часто в парі сіамських близнюків (гетеропагів) є один недорозвинений паразит, існування якого цілком залежить від повноцінного аутозіта [26, с. 445]. Близнюки-паразити у людей (так звані паразитичні близнюки) є рідкісним різновидом сіамських близнюків, які утворюються в результаті порушення процесу ділення яйцеклітини. Здебільшого обидва злитих ембріона розвиваються рівномірно, проте іноді розвиток одного з

⁵ Більш «толерантна» назва — з'єднані близнюки.

⁶ Слід звернути особливу увагу на останню цифру, враховуючи всезростаючу популярність ДРТ.

⁷ Серед сіамських близнюків частіше трапляються торако-омфалопаги (28 % випадків), торакопаги (18,5% випадків), омфалопаги (10% випадків). Варіанти зрощення внутрішніх органів при цьому різновиді сіамських близнюків різноманітні. Найчастіше трапляються зрощення печінки — практично у чотирьох з п'яти пар близнюків. У кожній п'ятій парі спостерігається зрощення діафрагми, загальні сечостатеві шляхи, у кожній третій парі є ембріональна грижа (омфалоцеле) та об'єднана частина тонкої кишки. У кожній четвертій парі близнюків знаходять вади серця [27, с. 130].

Інші види з'єднаних близнюків трапляються набагато рідше — наприклад, поліцефали трапляються менш ніж у 0,5% випадків. Але сучасна медицина здебільшого поки не в змозі розділити їх за допомогою хірургічних операцій, хоча такий досвід є. Причому вони в змозі прожити досить довге життя за відсутності патології будови внутрішніх органів [26, с. 445]. Окремі сіамські близнюки прожили досить довго, наприклад: Дейзі та Віолетта Хілтон (Daisy & Violet Hilton) із Брайтона (Західний Сассекс, Англія), 1908–1969; Мері та Маргарет Гібб (Mary & Margaret Gibb) із міста Холіок (Holyoke), штат Массачусетс (1912–1967); Маша та Даша Кривошляпови із Москви (04.01.1950–13.04.2003); Роні та Доні Гальон (Ronnie & Donnie Galyon) із Огайо (народ. у 1951, найстарші із живих у наш час сіамських близнюків) [29].

них припиняється на ранніх стадіях. При цьому недорозвинений ембріон може розташовуватися як на поверхні, так і всередині тіла плода, який розвивається нормально. Подібний стан називається «*foetus in foetu*» (плід в плоді): один з ембріонів проникає всередину іншого і до певного моменту продовжує розвиватися. У цілому в світі подібних випадків зареєстровано менше 90 [28]. У літературі описаний випадок, коли шляхом оперативного втручання у 5-місячної дівчинки з живота була видалена пухлина. При її розтині були виявлені поруч розташовані, з'єднані загальною судинною ніжкою, два близнюки-паразита. Один з близнюків сформований практично повністю, череп трикутної форми, голова покрита волосним покривом, визначаються тільки риси обличчя, на тулубі відсутні руки, а на потовщених ногах є пальці. Другий ембріон має сплунуту голову, з'єднану з недорозвиненими фрагментами тіла [28, с. 282].

На відміну від близнюків-паразитів, у парі діплопагів обидва близнюки мають однаковий або приблизно однаковий розвиток. З'єднані близнюки можуть бути симетричними та асиметричними. До симетричних залежно від частини зрощення, відносять краніопагів, торакопагів, омфалопагів, іліопагів та парапагів [30, с. 20].

За загальновідомими фактами в Україні за роки незалежності з'єднані близнюки (усі пари дівчаток) народжувалися тричі: у 2002, 2012 та у 2019 році. Усі вони померли протягом 3–14 днів від народження [31]. Відомі факти переривання вагітності внаслідок виявлення подібної вади при перенатальній діагностиці. Так, тіла подібної пари з'єднаних близнюків, отриманих внаслідок абортів, стали об'єктом детального дослідження науковців Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова [30, с. 20–25; 27, с. 129–136]. Отже, не можна виключати випадків народження таких осіб, до того ж життєздатних, що поставити питання про їх правосуб'єктність, у т. ч. в сімейних правовідносинах.

незважаючи на значну кількість медичних та побутових проблем, сіамські близнюки та їх батьки⁸ стикаються й з питанням визначення правосуб'єктності. Аж до ХХ ст. вони в науці офіційно іменувалися *виродками* (Росія) або *монстрами* (Західна Європа), тому нерідко їх відмовлялися хрестити та встановлювати стать при народженні. Отже, в минулому сіамських близнюків не сприймали як звичайних людей, які володіють якимись правами [26, с. 445]. К. М. Худолей та Д. М. Худолей на підставі аналізу життя багатьох пар сіамських близнюків, які жили в різні історичні періоди, підсумовують, що прослідковуються різні підходи до визначення правосуб'єктності з'єднаних близнюків. У різних ситуаціях їх розглядають або як самостійних суб'єктів права, або як одну особу, або ж як складне поєднання фізичних осіб [26, с. 443]. Слід визнати, що під час вирішення цього питання в законодавстві різних країн відсутні законодавчі приписи, що пов'язано із неможливістю передбачити всі варіанти по-

⁸ Необхідно відмітити, що багато пар сіамських близнюків, незважаючи на їх вразливість та необхідність у підвищеній турботі, ще в ранньому дитинстві залишалися без своїх біологічних батьків. Сіамських близнюків крали, продавали, відбирали тощо. Окремі батьки своїм нестандартних дітей викидали, не годували, намагалися позбутися самими негуманними способами.

єднання сіамських близнюків і можливості та їх межі діяти спільно чи окремо. Таким чином, визначення їх як суб'єкта права вирішується ситуативно. Подібний висновок перегукується із цікавим у цьому відношенні висловлювання Д. І. Мейера, що для визнання правоздатності важливим є людський образ народженої живої істоти [32, с. 59]. На думку науковця, сам лише факт походження від людини ще не є свідченням юридичного визнання особистості. М. І. Мейер виступає за індивідуальний підхід у кожному конкретному випадку: якщо народжена істота за своїм виглядом може бути визнана людиною, то тоді вона буде й суб'єктом права. Науковець критикував наявний в римському праві підхід, за яким наявність людської голови виступала однозначним свідченням віднесення істоти до людини [32, с. 59].

У будь-якому випадку суспільство вже відійшло від тенденції, за якою з'єднаних близнюків вважали жартом природи. Уже у XVI–XX ст.ст. з'єднаних близнюків хоч і розглядали як людей, але виключно як об'єктів права, яких можна купувати та продавати, виставляти на огляд публіки поза їхньою волею [26, с. 449].

Хрещення сіамських близнюків (якщо воно взагалі відбувалося), а це згідно з правом європейського Середньовіччя, фактично було визнанням їх правосуб'єктності, також не мало однакових критеріїв. Документи часів середньовічної Німеччини підтверджують, що сіамські близнюки нерідко отримували хрещення як одна людина [26, с. 446–447].

Щодо законодавства сучасної України, то в *Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості* відсутні згадування про можливе народження з'єднаних близнюків. Лише встановлені особливості новонароджених від багатоплідних пологів. Так, передбачено, що основні критерії зрілості, передбачені в п. 5.1, стосуються лише новонароджених від одноплідних пологів. Зрілість однойцевих новонароджених визначається за ознаками більш розвиненої дитини. Зрілість різнойцевих новонароджених, враховуючи можливість різних термінів запліднення, визначається за масою, довжиною і додатковими ознаками кожної дитини окремо (п.п. 5.4–5.6 Інструкції) [33]. У п. 2 *Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених* реєстрації в органах ДРАЦСу підлягають народжені живими чи мертвими з масою тіла 500 г і більше (якщо вона невідома — із довжиною тіла 25 см та більше, або за строку вагітності 22 тижні та більше); народжені живими чи мертвими із масою тіла менше 500 г при багатоплідних пологах, якщо строк вагітності — 22 тижні та більше; плоди, що народилися живими до 22-го тижня вагітності (тобто довжиною тіла менше 25 см та масою тіла менше 500 г) та прожили понад 7 повних діб як живонароджені при передчасних пологах. Реєстрація в органах ДРАЦСу випадків смерті в перинатальному періоді здійснюється тими закладами охорони здоров'я, у яких відбувся випадок мертвонародження або смерті новонародженого, згідно з вимогами чинних нормативно-правових актів. У разі смерті новонародженого здійснюється також реєстрація народження цієї дитини [34]. При цьому ознаками живонародження вважаються дихання, серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів незалежно

від тривалості вагітності; від того, чи перерізана пуповина; від того, чи відокремилась плацента (п. 1. 2 *Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості*) [33]. Тільки сукупність медичних критеріїв народження та наявність ознак живонародження є підставою для видачі свідоцтва про народження [26, с. 448]. Тобто йдеться про оформлення народження достатньо типових випадків. Таким чином, вітчизняне законодавство не містить відповіді на питання: як слід реєструвати народження сіамських близнюків (у т.ч. близнюків-паразитів) та чи слід визнавати їх самостійними суб'єктами права. Хоча формально багато близнюків-паразитів відповідають зазначеним вище критеріям, як і близнюки-аутозиги, які, на відміну від них, розглядаються суб'єктами права.

За відсутності універсальної відповіді чи хоча б якихось критеріїв у визначенні питань правосуб'єктності з'єднаних близнюків і в наш час приводять компетентні органи зарубіжних держав до парадоксальних висновків. Так, як вказують у літературі, найостанніший відомий випадок хрещення з'єднаних близнюків під одним ім'ям мав місце в Індонезії у 2003 році. Інший приклад: в Індії у 2015 році народженим сіамським близнюкам сестрам Саба та Фарах компетентними органами держави була видана єдина картка виборця на ім'я «Саба-Фарах». Аргументом виступило те, що проголосувати окремо із дотриманням таємниці голосування вони не зможуть [35]. Отже, за такого у підходу з'єднані близнюки розглядаються як складне поєднання фізичних осіб. Такий підхід має місце в медицині (при хірургічному втручання, відбір біологічних матеріалів, донорстві органів і тканин у таких осіб) [26, с. 447–448].

При усій складності реалізації сіамськими близнюками прав різної галузевої спрямованості (виборчі, на освіту, на працю та належну її оплату тощо) деяким з цих осіб (звичайно, це стосується переважно сучасності, проте не тільки) вдається отримати освіту, роботу, іншим чином реалізуватися. Звичайно, все це надзвичайно складно та потребує узгодження своїх дій зі своїм братом/сестрою, та, безперечно — сприяння інших осіб.

Найбільше питань правового та морального характеру стосується сімейних прав таких осіб. Відомі приклади, коли або один із пари з'єднаних близнюків, або вони обоє одружувалися, мали дітей. Наприклад, найвідоміші подібні близнюки Чанг і Енг Банкер, яких у дитинстві привезли у США із Сіаму (Таїланд), у віці 44 років одружилися на сестрах-англійках Сарі-Енн та Аделаїді Йетс. Брати придбали два будинки та жили із кожною із сестер по тижню. У них народилася 21 дитина, причому юридично вони були оформлені батьками тільки стосовно своїх біологічних дітей [26, с. 450].

Щодо шлюбу з'єднаних близнюків, то для частини з них одруження ставало можливим лише за рішенням суду, оскільки як перешкода до такого шлюбу спочатку церква, а потім — й державні органи висували звинування у двоєжонстві (полігамії).

Окрема проблема — батьківство сіамських близнюків. Походження дітей від конкретного близнюка можна встановити лише за умови, що у з'єднаних близнюків свої статеві органи (хоча б внутрішні). Проте достат-

ньо часто в сіамських близнюків і внутрішні, і зовнішні статеві органи є спільними. Відповідно в такій ситуації батьківство, материнство щодо їх дітей не можна точно встановити, воно належить їм обом. Більше того, немає сенсу і в проведенні молекулярно-генетичної експертизи, оскільки монозиготні близнюки мають однаковий набір генів. Тому, як вказують К. М. Худолей та Д. М. Худолей, ці, як й інші питання, що впливають із сімейних правовідносин, вирішуються з'єднаними близнюками спільно. Проблемою може виступити й те, що згідно з вітчизняним законодавством (як і в більшості держав світу), як матір та батько може бути записана лише одна особа [26, с. 451]. Випадком, коли не виникає жодних юридичних суперечок, є народження дітей у сіамських близнюків, один з яких є паразитом. Як приклад, можна назвати Міртл Корбін (1868–1928 р.р.), яка мала сіамську сестру-ацефала, що зрослася з нею в тазі та мала пару ніг з повністю розвиненою другою статевою системою (зовнішньою та внутрішньою). Троє із п'ятох дітей Міртл Корбін були виношені та народжені саме її «сестрою», а юридично матір'ю була оформлена сама Міртл Корбін [36, с. 41]. Таким чином, на прикладі сіамських близнюків можна побачити, наскільки безпорадним або мало підготовленим може бути наше законодавство для досить нестандартних, хоча й зовсім не нових для людства ситуацій.

Ми вже порушували питання про досить нове та таке, що тільки набирає популярності явище — **кріоконсервування фізичних осіб** [37, с. 139]. Йдеться про кріоніку — технологію охолодження померлих людей і тварин до наднизьких температур (–196°C) з метою бути розмороженим у далекому майбутньому. На сьогодні технології воскресіння після розморожування організму поки не існує. Відповідно клієнтам кріокомпаній залишається сподіватися на лікарів майбутнього, які зможуть розморозити пацієнта, реанімувати його, вилікувати невиліковну в наші дні хворобу, за необхідності замінити зношені органи [38]. Кріоністи пропонують заморозку в двох варіантах — всього тіла повністю або тільки мозку (нейроконсервація). Незважаючи на те, що значна кількість людей (у т. ч. науковців) вважають кріоніку обманом та шарлатанством, кількість кріонованих осіб, як і тих, що уклали договори про кріоконсервування власного тіла, все збільшується. Жодна із країн⁹, де існують кріоферми, не має

⁹ У світі існує 4 кріокомпанії: дві — в США, по одній в Росії та Китаї. У США кріопацієнтів близько 400 чол., із них заморожених повністю — 300 [41]. Ще кілька тисяч уклали договір, за яким їх повинні заморозити після смерті. Дві найбільші у світі компанії, що надають послуги кріоконсервування, розташовані в США — *Cryonics Institute (CI)* та *Alcor Life Extension Foundation* [38]. За період 2005–2008 р. р. загальна кількість клієнтів Alcor та Cryonics Institute зросла на 22 % [42].

На третьому місці за кількістю кріопацієнтів у світі знаходиться російська компанія «КріоРус» (заснована в 2005 році, Підмосков'я). Сьогодні в Росії кріоновані 70 осіб (32 — повністю, інші — частково) [41]. У «КріоРус» серед заморожених «пацієнтів» як мінімум троє є громадянами України. Серед заморожених ще є два італійці, американець, австралієць, білорус, естонець, японець, голландець та швейцарець, інші — громадяни Російської Федерації [43].

У серпні 2017 року китайська компанія *Yinfeng Biological Group* здійснила кріоконсервування першого пацієнта [38].

правового регулювання цих відносин. Відповідні договори укладаються виходячи із принципу диспозитивності правового регулювання цивільних відносин.

Зупинимося на окремих фактах. По-перше, першу людину — 73-річного професора психології Каліфорнійського університету Джеймса Bedford, який страждав на невиліковний рак нирок з метастазами у легенях, заморозили 12 січня 1967 р. [38]. По-друге, договори про заморожування укладаються з умовою зберігання на 100 років з автоматичною пролонгацією на 25 років, якщо людство не навчиться оживляти пацієнтів до того моменту [38]. По-третє, на сьогодні не існує жодної методики «розморожування».

Проте, вже в сучасній літературі ставиться питання про правовий статус та правосуб'єктність тих осіб, які піддані процедурі кріоконсервування [26; 39; 40]. Так, К. М. Худолей та Д. М. Худолей вважають, що є підстави вважати, що тіла та навіть голови (мозок) заморожених осіб не донорськими органами або останками, переданими на зберігання, а правосуб'єктними людьми [26, с. 448–449]. Причому, на думку спеціалістів з кріоніки, достатньо зберігати тільки мозок; проте на практиці виявилось, що багато людей хочуть зберегти все тіло. З погляду відновлення в майбутньому, на думку спеціалістів, це є безглуздом, тому що вже зараз людство вміє вирощувати людські органи [44].

Д. Є. Санченко вважає, що після проведення процедури кріозбереження тіла особа втрачає свою право- та дієздатність, оскільки вона обмежена у вольових вчинках, знерухомлена [40, с. 6]. Тому, на думку дослідника, фізична особа визнається померлою і такою, щодо якої застосували особливий «ритуал» поховання її тіла, тобто кріонування [40, с. 6]. Вважаємо подібний висновок безпідставним: правоздатність фізичної особи припиняється зі смертю (ч. 4 ст. 25 ЦК України). А кріонування застосовується виключно до померлих осіб, вона не є евтаназією.

Отже, безперечно, що «заморожені» особи є мертвими, вони перестали бути суб'єктами права. Проте безперечно й те, що рано чи пізно (якщо не нині заморожених, то когось із майбутніх сміливців) разморозять, вилікують, оживлять. Ніхто сьогодні не може хоча б приблизно оцінити, якими будуть наслідки такого «пробудження» осіб, яким буде їх правовий статус; чи будуть вони повноцінними особами, або істотами без спогадів та інтелекту [45, с. 343]. Не можна виключати й такого розвитку подій, коли внаслідок значного пошкодження мозку у зв'язку з тривалим заморожуванням або недосконалістю процедури кріонування частина заморожених осіб будуть мати суттєві проблеми з психікою. Отже, навіть якщо не звертатися до моделювання можливих негативних наслідків, кількість питань щодо правових наслідків кріоконсервування безліч.

Вартість кріонування тіла людини в Російській Федерації складає 36 тис. дол., нейрозбереження мозку (разом з головою) — 1 тис. дол. У США вартість складає відповідно 200 та 80 тис. дол. [41]. Окрім того, у світі кріоновано не менше 200 тварин [43].

Такі питання стосуватимуться й сімейно-правових наслідків. Наприклад, якими будуть вважатися родинні зв'язки особи, яку оживили, за умов, якщо:

- 1) її родичі вже померли;
- 2) її родичі також були піддані кріоконсервуванню та розморожені разом із особою.

Важко уявити, як право майбутнього врегулює відносини замороженого і подальшому розмороженого подружжя. Чи будуть вони незалежно від факту їхньої смерті продовжувати вважатися подружжям, чи ці питання будуть врегульовані по-іншому. Ще більше питань може виникнути, якщо сюди ж додати можливості використання заморожених репродуктивних клітин. Що стосується спадкування, то, зрозуміло, що майбутні досягнення медицини, в цій сфері неодмінно вплинуть і на неї. Окрім правових, виникатимуть й питання адаптації. Так, як вказують співробітники «КриоРус», клієнтів готують до різноманітних сценаріїв. Найімовірніше, після розморожування пацієнтів чекатиме реабілітаційний центр та робота з психологами, завдання яких полягатиме, в допомозі адаптуватися до нових умов та пережити смерть близьких людей, яка сталася за час кріосну [38].

Отже, проведене нами дослідження достатньо нетипових випадків участі фізичних осіб у правовідносинах (зокрема сімейних), дає не стільки відповіді на поставлені питання, скільки визначає деякі напрями майбутніх досліджень. Причому це стосується не тільки юристів та медиків, але й психологів, соціологів тощо. Людство повинно бути готовим до різних викликів як природнього (незалежного від людини) характеру, так і породжених самим *homo sapiens*. Слід готуватися вже. *Tempus nemini*¹⁰.

Список використаних джерел

1. Косенко Е. В. Субъекты семейного права. Москва-Берлин : Директ-Медиа, 2016. 134 с.
2. Нечаева А. М. Семейное право: актуальные проблемы теории и практики. М. : Юрайт-Издат, 2007. 280 с.
3. Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 г. № 223-ФЗ. КонсультантПлюс. URL : <https://bit.ly/3hUiL3Z>.
4. Серебрякова А. А. О субъектах семейного права. *Российская юстиция*. 2012. № 7. С. 8–10.
5. Романовский Г. Б. Правовая охрана материнства и репродуктивного здоровья. Москва : Проспект, 2016. 216 с.
6. Максимец Т. И. Эффективность правового регулирования суррогатного материнства. *Медицинское право*. 2009. № 1. С. 50–52.
7. Афанасьева Л. В. Аліментні правовідносини в Україні. Луганськ : Луганськ. держ. ун-т внутрішніх справ, 2006. 224 с.
8. Харьковская цивилистическая школа: антология семейного права / под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2013. 240 с.
9. Губанова О. В., Бегмат С. О. Правовой статус одинокої особи за сімейним законодавством України. *Форум права*. 2018. № 5. С. 28–37. URL : <https://bit.ly/2G3RWgc>.

¹⁰ Час нікого (не чекає) (перекл. з латині).

10. *Вельяминов-Зернов В. Ф.* Опыт начертания российского частного гражданского права. Сочинение В. Вельяминова-Зернова, кол. ассес. и члена С.-Пб. Вольного Общества Любителей Словесности, наук и художеств. Санкт-Петербург. Ч. 1 : Право лиц. Печатано в типографии Ивана Глазунова, 1821. 183 с.
11. *Коркунов Н. М.* Лекции по общей теории права / сост., автор вступ. ст., коммент. А. Н. Медушевский. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. 520 с.
12. *Тарусина Н. Н.* Семейное право: в «оркестровке» суверенности и судебного усмотрения. М. : Проспект, 2013. 396 с.
13. *Бориславська М. В.* Зміна статі учасником сімейних правовідносин: нерозв'язані виклики сучасності. *Актуальні проблеми юридичної науки* : зб. тез Міжн. наук. конф. «Шістнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 20–21 жовтня 2017 р.) : [у 2-х част.]. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. Частина перша. С. 108–109.
14. *Салагай О. О.* Права и свободы человека и гражданина дефиниция биологического пола человека в международном и национальном праве. *Государство и право*. 2011. № 6. С. 34–40.
15. *Козлачкова Е. А.* Физическое лицо как субъект права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2014. 188 л.
16. *Case of Sheffield and Horsham v. the United Kingdom* (31–32/1997/815–816/1018–1019). (Strasbourg, 30 July 1998). *European Court of Human Rights*. URL : <https://bit.ly/3ck0NXe>.
17. *Cristine Goodwin v. the United Kingdom* (Application no. 28957/95). (Strasbourg, 11 July 2002). *European Court of Human Rights*. URL : <https://bit.ly/3iWlaw8>.
18. *Gender Recognition Act 2004*. *Legislation.gov.uk*. URL : <https://bit.ly/2E1NHMC>.
19. Гендерна дисфорія. *Вікіпедія*. URL : <https://bit.ly/3kAzACL>.
20. Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення. затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 05.10.2016 р. № 1041. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2RN1IGv>.
21. Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання. Затв. наказом Міністерства юстиції України від 12.01.2011 р. № 96/5. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/33Qm6Md>.
22. *Austrian court OKs 3rd gender identity in records* (June 29, 2018). *The Associated Press*. URL : <https://bit.ly/3kBRW6k>.
23. *Canadian passports to soon have gender-neutral option, federal government announces* (Aug 25, 2017). *National Post*. URL : <https://bit.ly/3cmd79u>.
24. *Синюгина А. И., Пюрвеев С. С.* Сиаемские близнецы. *Forcipe*. 2019. Том 2. Спецвыпуск. С. 373–374.
25. *Балахонов А. В.* Ошибки развития. СПб. : Элби-СПб., 2001. 288 с.
26. *Худолей К. М., Худолей Д. М.* Правосубъектность сиаемских близнецов: история и современность. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2019. Вып. 45. С. 442–466. <https://doi.org/10.17072/1995-4190-2019-45-442-466>.

27. Школьников В. С., Тихолаз В. А., Гуминский Ю. Й. Структурная организация продолговатого и спинного мозга сиамских близнецов. *Проблемы здоровья и экологии*. 2014. № 2. С. 129–136.
28. Тогаев Ш. Б., Наврузов М. Н., Пирматов Ш. Р. Близнецы-паразиты в брюшной полости у 5-месячной девочки. *Вестник экстренной медицины*. 2013. № 3. С. 282.
29. Сиамские близнецы. *Википедия*. URL : <https://bit.ly/36135cK>.
30. Школьников В. С., Гуминский Ю. Й., Жеребятьева С. Р. Сравнительное морфологическое исследование спинного мозга сиамских близнецов. *Российский медико-биологический вестник имени академика И. П. Павлова*. 2014. № 2. С. 20–25.
31. Кобылюк Микола. Сиамські близнюки в Україні: де народжувались, і яка їхня доля (28-09-2019, 20:31). *Молодий буковинець*. URL : <https://bit.ly/38pX0Y5>.
32. Мейер Д. И. Русское гражданское право. Санкт-Петербург : Изд. Николая Тиблена, 1864. 790 с.
33. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості. Затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. № 179. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3mLcxqz>.
34. Порядок реєстрації живонароджених і мертвонароджених. Затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. № 179. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2RPcBYo>.
35. Davis C. Complicity, Crime and Conjoined Twins. *Alternative Law Journal*. 2017. Vol. 42. Issue 1. Pages 18–23. <https://doi.org/10.1177/1037969x17694787>.
36. Мусатов Е. В., Колобов А. В. Сиамские близнецы — история и современность. *Медицина. XXI век*. 2008. № 12. С. 36–45.
37. Бориславська М. Суб'єкти спадкового правонаступництва та суб'єкти (учасники) спадкових правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2019, Том 18. № 3 (71). С. 136–157. <https://doi.org/10.37491/UNZ.71.12>.
38. Носатов И. Глубокая заморозка мозга: когда оживут крионированные люди (26.05.2019). *МИЦ «Известия»*. URL : <https://bit.ly/301atBf>.
39. Пунда О. О. Перспективи договірною регулювання криоконсервації анатомічних матеріалів та зберігання тіла померлого. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 240–243.
40. Санченко Д. Є. Кріоніка у світлі постулатів прав людини. *Сучасні виклики українського права в контексті європейської інтеграції: тези доповідей учасників постійно діючого наукового семінару / за заг. ред. проф. Р. С. Мельника*. Бюлетень. 2016. № 2 (2). Київ : Центр німецького права, Рада молодих вчених юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. 59 с.
41. Кожемякин В. Смерть с холодным расчётом. Каковы шансы замороженных людей на оживление? (29/01/2020). *Еженедельник «Аргументы и Факты»* № 5. Коллективное или частное? *Аргументы и Факты*. URL : <https://bit.ly/35U8dzv>.
42. Крионика. *Википедия*. URL : <https://bit.ly/2G43RKY>.
43. Черных Е. Первый замороженный человек уже полвека хранится в «холодильнике» (21.01.2017, 15:02). *КР.УА*. URL : <http://bit.ly/2U1b6He>.
44. Как замораживают людей для оживления в будущем (13.02.2015). *Зутра твайї країны*. URL : <https://bit.ly/3mHN1RY>.

45. *Малик О.* Право людини на життя — це тільки декларація чи реальна можливість? Етичні та юридичні проблеми закінчення життя. *Вісник Львівського університету. Серія Юридична.* Вип. 57. Львів, 2013. С. 342–351.

Надійшла до редакції 20.01.2020

Maryna BORYSLAVSKA

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

A New Vision of Subjects of Family Legal Relations

The article examines the features of subjects of family law. As a result of the analysis, the conclusion that family legal relations can arise exclusively between individuals was further confirmed. Various proposals of scientists to expand the range of participants in family legal relations were analyzed, in particular, by including a surrogate mother there. It has been established that the Family Code of Ukraine regulates legal relations with the participation of such entities, which do not directly apply to participants in family legal relations. Among them it is possible to call the actual tutors and pupils, the actual spouses, the former spouses, the guardian, the tutor, other subjects where the orphan children and children deprived of parental guardianship are placed. The rationale for establishing in the Family Code a circle of persons whose relations are not regulated by the Code, but are governed by moral and ethical standards, is justified.

The study of the subject of family law departs from the traditional doctrinal approach, according to which he is analyzed from the point of view of his legal capacity. At the same time, emphasis is placed on the person of the individual, and in fairly atypical cases. In this regard, a special detailed analysis of the following situations (phenomena) has been carried out: the sex of an individual and the change (correction) of gender; the problem of determining the number of natural persons (if they are twins) and the specificity of their participation in family legal relations; the possibility of recognizing a single individual as a subject of family law; the legal status of the deceased person subject to cryopreservation and the prospect of his legal status.

It is established that it is for family law that the sex of an individual (female or male) is very important. Accordingly, the change in gender has very serious consequences for the participants in this relationship. It is justified that their lack of adequate legal regulation is a negative phenomenon. It is proposed to provide in the legislation with a provision according to which changing the sex of one of the spouses is the reason for the termination of the marriage. It has been established that a single person cannot be considered a subject of family legal relations. A detailed analysis of the existing experience of the life of Siamese (united) twins allows us to summarize that there are no and apparently cannot be unified approaches to recognizing their legal personality. Certain problematic issues of marriage and parental legal relations of Siamese twins are considered. A general analysis of the current situation regarding the capabilities of cryonics to preserve the human body (its parts) has been carried out. It has been established that these relationships are gaining popularity, which requires the search for solutions to the legal consequences of thawing such persons, including family legal consequences. During the preparation of the article, the experience of foreign countries and historical experience in the field of family and other related legal relations were actively investigated.

Keywords: *individual, subject (participant) of family legal relations, change (correction) of a person's gender, legal personality of Siamese (united twins), a single individual, cryopreservation of the body (brain) of an individual.*